

Erfgoed Brussel

35

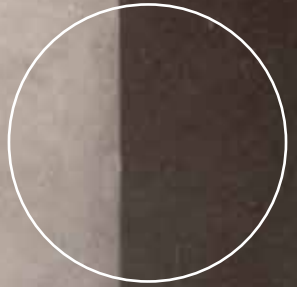
Lente 2021

U

urban.brussels

**GEORGES HOUTSTONT
EN DE ORNAMENTENKOORTS
VAN DE BELLE ÉPOQUE**

Het bedrijf Houtstont

Door het ontbreken van een bedrijfsarchief is het moeilijk om zicht te krijgen op het functioneren van het bedrijf van de Franse ornamentist Houtstont. De sporen van zijn bedrijfsvoering werden teruggevonden in archiefdossiers, verspreid over vele fondsen. In de mate van het mogelijke wordt op basis daarvan een beeld geschetst van de evolutie en de werkwijze van het bedrijf.

IN LIJN MET EEN EEUWENOUDE TRADITIE: HET ATELIER OP DE BOUWERF

Bij zijn eerste grote opdracht op Brusselse bodem installeert Houtstont zich op de bouwwerf zelf. Dat is geen uitzonderlijke situatie, ze ligt zelfs helemaal in de lijn van een eeuwenoude traditie. De middeleeuwse kathedralen hadden een bouwloods *in situ* van waaruit de werf gestuurd werd, waar werktuigen ondergebracht werden en arbeiders aan de slag waren. Die traditie wordt doorgetrokken tot in de 19de eeuw bij de restauratie van de grote kathedralen, zo ook bij de Brusselse Sint-Michiels-en-Sint-

Goedelekathedraal. Alle restauratiewerkzaamheden gebeuren er al sinds 1834 in een atelier in eigen beheer¹. De meester-werklieden die er aan de slag zijn, hebben een uitzonderlijke ervaring in de restauratie van gotische architectuur². De werf van de Nationale Bank geeft uit op de Wildewoudstraat, waar aan de overkant de loods van de kathedraal staat. In september 1867 bouwt de Nationale Bank haar werkkeet tegen het restauratieatelier van de kathedraal om er haar materiaal in te stapelen³. De restauratie van de kathedraal is dan in handen van architect Louis De Curte.

Naarmate de bouw van het Hotel van de gouverneur van de Nationale Bank vordert en de graad van afwerking toeneemt, kan Houtstont niet langer op de site blijven werken en wordt het tijd om ergens anders een atelier in te richten. De bank biedt Houtstont een alternatief aan in haar eigen gebouwen in de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuwwijk. In oktober 1865 installeert hij zich in die werkplaats en laat er meteen op eigen kosten gasverlichting plaatsen om ook 's avonds te kunnen doorwerken. In februari 1866 stelt Houtstont, die met plaatsgebrek kampt, een uitbreiding in de tuin voor⁴.

1. "atelier en régie", ARA, ministerie van Justitie, gebouwen van de eredienst, dossier 1529/15, Rapport van Louis De Curte, 15.03.1880 n.a.v. de geplande afschaffing van het atelier in eigen beheer.

2. Idem.

3. ANBB, vergunning van de stad Brussel op 07.09.1867 om die barak te bouwen.

4. ANBB, brief van Houtstont aan de gouverneur, 20.02.1866.

Gipsmodel voor een trofee voor een kasteel in Melle. Fotoverzameling afkomstig van het atelier Houtstont (© CIDEP).

AFB. 1
Panorama op Sint-Gillis, door Leopold Speekaert (1834-1913). Dit schilderij brengt duidelijk in beeld hoe de verstedelijking rond Brussel om zich heen grijpt. (verz. gemeentehuis Sint-Gillis © KIK-IRPA, Brussel, cliché KM004929)

Houtstont krijgt intussen steeds meer opdrachten, niet alleen van Beyaert maar ook van andere architecten, zoals De Curte. De nood aan een grote en autonome werkplaats laat zich steeds sterker voelen en in 1866 zet Houtstont de eerste stap in die richting: hij wordt eigenaar van een terrein in Sint-Gillis waar hij zijn atelier zal bouwen.

HOUTSTONT NAAR DE QUARTIER LOUISE

De plaats waar Houtstont zijn atelier zal bouwen kan onmogelijk aan toeval toe te schrijven zijn. De *rue de la Source prolongée* – later wordt dat de Veydtstraat – ligt in de driehoek tussen de Charleroiseseesteenweg en de Louizalaan. Het stuk grond dat Houtstont koopt ligt op het grondgebied van Sint-Gillis. Houtstont kiest voor een wijk in volle ontwikkeling. Het is een wijk waar architecten Beyaert en Janssens in die tijd zeer actief zijn: ze bouwen er verschillende herenhuizen. De twee architecten met wie Houtstont bij zijn aankomst in Brussel het nauwst samenwerkt zijn dus vertrouwd met deze wijk en het is logisch dat zij Houtstont in zijn zoektocht naar een bouwplek adviseren.

Maar er zijn nog bijkomende argumenten om zich daar te vestigen. In de omgeving ontbreekt het niet aan artistieke bedrijvigheid⁵. In de straat waar Houtstont zijn atelier zal bouwen, heeft

architect Jean-Pierre Cluysenaar in 1865 een huis met ateliers gebouwd voor zijn zoon, de kunstschilder Alfred Cluysenaar (1837-1902)⁶. Beeldhouwer Guillaume De Groot (1839-1922), met wie Houtstont samenwerkt in de trapzaal van het Hotel van de gouverneur van de bank, woont ook in diezelfde straat op nr. 213⁷. Aan de nabijgelegen Charleroiseseesteenweg wonen kunstenaars als Jean-Baptiste Robie (1821-1910) en fotograaf Louis Ghémar (1819-1873). Beeldhouwer Adolphe Fassin (1828-1900) bouwt in 1867 in de nabijgelegen Sint-Bernardusstraat een huis en atelier dat later (1880) in handen komt van Julien Dillens (1849-1904)⁸.

Een laatste maar zeker niet onbelangrijk argument is te zien op enkele perceelskaarten van de wijk die dateren van ca. 1860: die tonen dat er zich aan het begin van de Charleroiseseesteenweg, op de hoek gevormd met de nieuw aangelegde Louizalaan, een opslagplaats van Franse steen bevindt.

TUSSEN STAD EN PLATTELAND

Onderzoek naar het vestigingspatroon van kunstenaars in het 19de-eeuwse Brussel heeft uitgewezen dat zij de voorkeur geven aan de rand tussen stad en platteland⁹ (AFB. 1). De troef is de nabijheid van de stad in combinatie met betaalbare grote percelen. De keuze van Houtstont

5. Lees in dit verband: Linda Van Santvoort 2010.

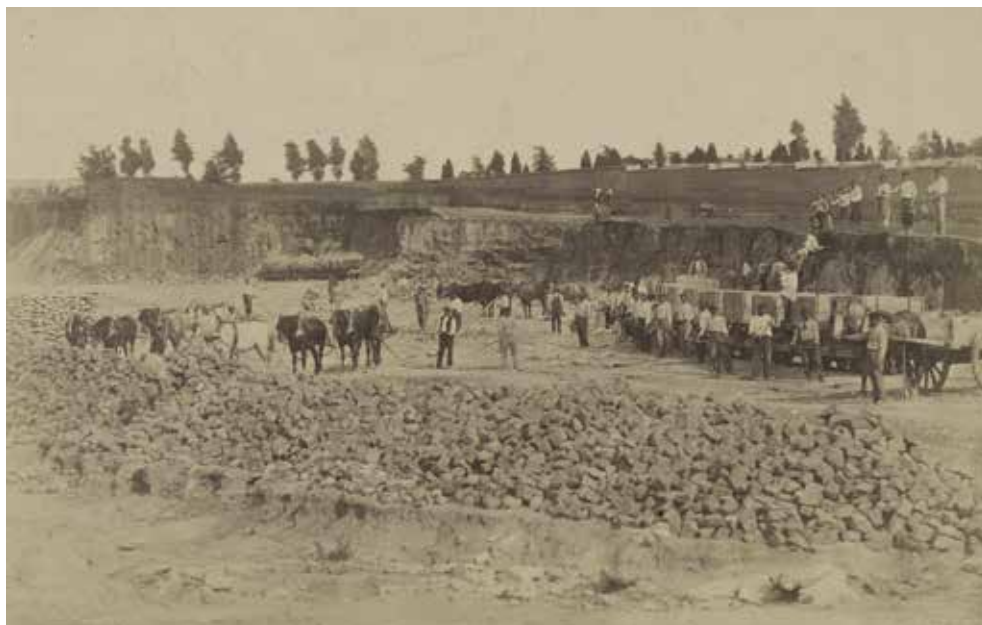
6. GASG OW,1865, ind. nr. 4154, bouwaanvraag op naam van J.P. Cluysenaar.

7. ANBB, brief van Beyaert aan de gouverneur, 12.12.1867.

8. ASG OW,1867, ind. nr. 6058, bouwaanvraag van 02.09.1867. Het huis en atelier komen vanaf 1880 in handen van beeldhouwer Julien Dillens.

9. Van Santvoort 1996: 10-60, dl. 1, Hfdst.2. De verspreiding van de kunstenaarsateliers over de Brusselse regio. Dit wordt bevestigd in het onderzoek van Debroux 2013.

AFB. 3
Nivelleringswerken aan de Louizalaan, gefotografeerd door Charles Neyt (@ARA, iconografie 2579).

AFB. 2
Sint-Gillis, driehoek tussen de Louizalaan en de Charleroisesteinweg met aanduiding van het geplande stratentracé zoals door Victor Besme getekend ca. 1860. De hele zone is nog onbebouwd, detail uit Bruxelles, Ixelles, St.Gilles, Victor Besme, [1858-1881] uitg. Brussel, Vandermaelen (@KBR Cartesius, <https://uurl.KBR.be/1500632>)

ligt dus in de lijn van die algemene tendens. Toch moet hierbij een kanttekening worden gemaakt. De aanleg van de Louizalaan als een van de meest prestigieuze lanen van de hoofdstad en haar annexatie in 1864 hebben ertoe geleid dat de prijzen snel de hoogte in gaan¹⁰. In 1869 wordt de allereerste tramlijn van het land aangelegd op de Louizalaan¹¹. Houtstont heeft wellicht al diep in de beurs moeten tasten om hier een lap grond te kopen.

AFB. 4
Sint-Gillis, driehoek tussen de Louizalaan en de Charleroisesteinweg. De nieuw aangelegde straten zijn in het rood getekend. Het atelier van Houtstont (1867) in de Veydtstraat is al aanwezig, detail uit, Bruxelles, Ixelles, Saint-Gilles, Victor Besme, [1858-1868], uitg. Brussel, Vandermaelen (@KBR cartesius <https://uurl.KBR.be/1259770>).

- 1 = opslagplaats voor Franse steen
- 2 = atelier van een fotograaf
- X = atelier Houtstont

10. Duquenne 2007:127-129.

11. Duquenne 2007: 113.

De cartografie van dit stukje Brussel is in vele opzichten verhelderend omdat het een goed beeld geeft van hoe de driehoek tussen de Charleroisesteenweg (1841) en de Louizalaan (1859) in amper een kwarteeuw uit het niets volledig tot ontwikkeling komt.

Een kaart van Sint-Gillis die dateert van ca. 1860 toont een nog quasi onbebouwde driehoek¹². De bebouwing aan de Charleroiesteenweg is nog gering en ook aan de *avenue du Bois de la Cambre* – later Louizalaan – staan maar een paar huizen. Het tracé van de aan te leggen straten is indicatief en strookt niet met wat zal uitgevoerd worden. De opslagplaats van Franse steen en de plek waar fotograaf Louis Ghémar zijn atelier heeft zijn er in rode inkt bijgeschreven (AFB.2).

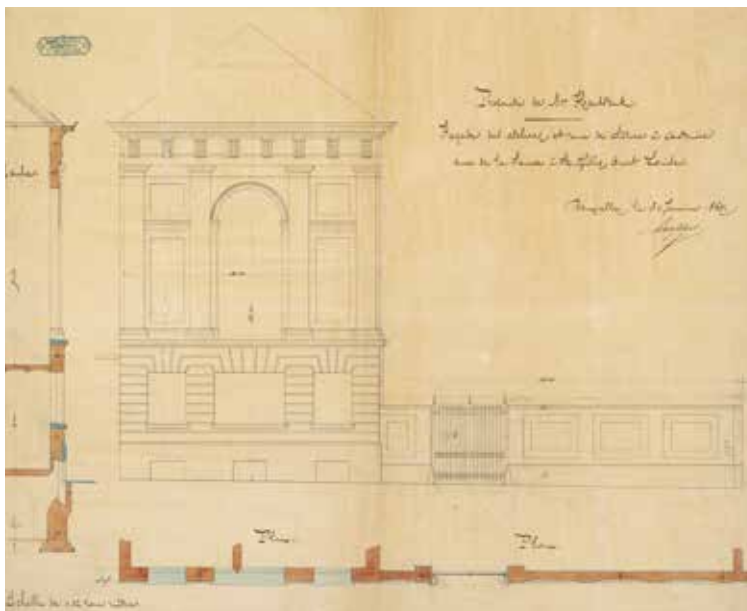
De plek waar Houtstont zijn atelier zal bouwen ligt in een nog te ontwikkelen zone waarvoor landmeter en stedenbouwkundige Victor Besme plannen maakt die in 1864 worden goedgekeurd. Om het grote niveauverschil te overbruggen moet er twee miljoen kubieke meter grond worden verzet. De werken zijn voltooid in 1866 en pas dan kunnen er terreinen worden verkocht¹³. Houtstont is er als de kippen bij en koopt er nog datzelfde jaar een terrein (AFB.3).

In 1868 toont een kaart dat de straten intussen aangelegd zijn en dat de verkaveling volop is ingezet. In de *rue de la Source prolongée* staat het atelier van Houtstont als enige gebouw. De gevel van het atelier sluit het zicht in de nieuw aangelegde Blanchestraat vanaf de Louizalaan. Het terrein van het atelier sluit aan bij woningen aan de Charleroisesteenweg die er al eerder stonden (AFB.4).

De opeenvolgende crisissen in de periode 1866-1895 zorgen ervoor dat het niet zo vlot loopt met de bouw in de wijk, die gedurende 20 jaar maar met mondjesmaat wordt volgebouwd. Wat vooral opvalt is de voor Brussel zo kenmerkende verkavelingsstructuur van smalle en diepe percelen. Het initiële opzet om ook de zone langs de Louizalaan op een geordende manier aan te pakken en te verdelen in ruime percelen voor een residentiële en meer open bebouwing moest het afleggen tegen een op winstbejag gerichte verkavelingsdrang¹⁴.

HET ATELIERGEBOUW

In januari 1867 dient Houtstont een aanvraag in bij de gemeente Sint-Gillis voor de bouw van een

AFB. 5
Voorgevel van het atelier aan de Veydtstraat, 1867, met stempel van arch. Henri Beyaert (©KBR Prentenkabinet, FH map 49, SIII 38930).

atelier naar de plannen van Henri Beyaert¹⁵. Het atelier wordt gebouwd aan de *prolongement de la rue de la Source* door aannemer Théodore Melot. Het trio Beyaert-Melot-Houtstont dat actief is op de werf van de Nationale Bank, is dus ook hier aan het werk¹⁶ (AFB.5).

Voor Houtstont is de ingebruikname van een eigen werkplaats hoogdringend. Toch lijkt dat minder vlot te verlopen dan verwacht. In oktober 1867 doet Houtstont zijn beklag bij architect Wynand Janssens dat het atelier nog verre van klaar is: *“Je comptais (...) me servir des ateliers que je fais construire, mais hélas je ne puis prévoir même le jour ou je pourrai en disposer.”*¹⁷

Het is onduidelijk vanaf wanneer precies Houtstont in zijn atelier kan werken, mogelijk pas vanaf de vroege jaren 1870¹⁸. Het gebouw van drie bouwlagen boven een verhoogde kelder heeft een gevelbreedte aan de straatzijde van 10,30 meter en is 25,50 meter diep. Met een kroonlijsthoogte van 14 meter is dit een indrukwekkend bouwvolume met verschillende werkplaatsen onder één dak. Naast het atelier ligt een open ruimte van 14 meter breed die door een muur van de straat wordt gescheiden. Een poort geeft toegang tot de koer en het atelier. Hoewel het hier gaat om een nutsarchitectuur

12. KBR Cartesius, <https://uurl.kbr.be/1500632> [Bruxelles Ixelles St Gilles / Victor Besme]. - [1:2500]. - [Bruxelles: Etablissement géographique fondé par Ph. Van der Maelen, ca 1863-1876].

13. Duquenne 2007: 128.

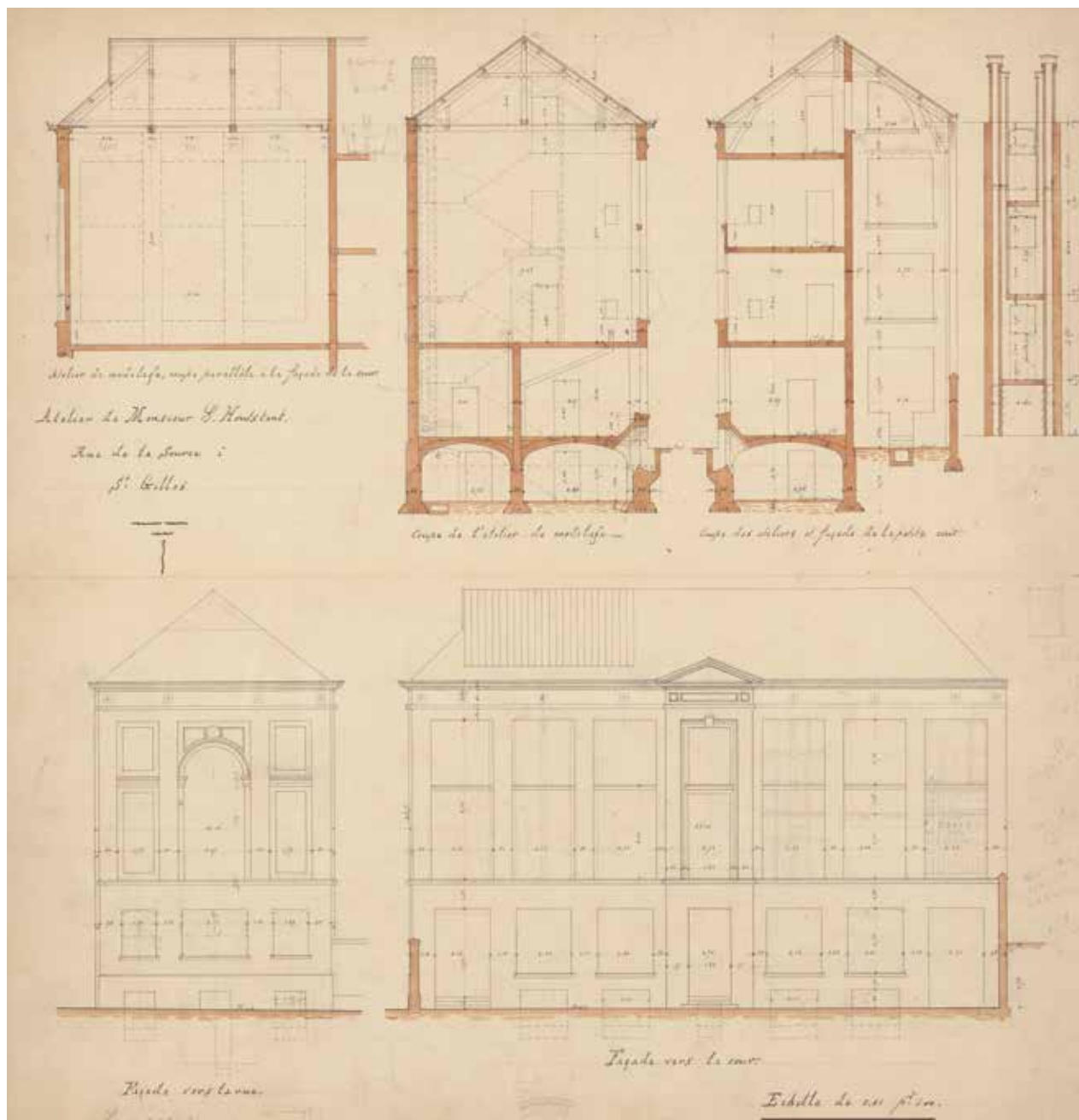
14. Duquenne 2007 : 113-114 .

15. GASG OW, 1867, ind. 5580, bouwaanvraag 30.01.1867. Houtstont geeft als adres nog steeds *Montagne de l'Oratoire 1*.

16. Idem. Théodore Melot is ook de aannemer die het Hotel van de gouverneur van de Nationale Bank bouwt en die eerder de Congresskolom heeft gebouwd.

17. ANBB, brief van Houtstont aan Wynand Janssens, 07.10.1867. *“Ik dacht gebruik te kunnen maken van de ateliers die ik aan het bouwen ben, maar helaas ik kan de dag niet voorzien dat ik erover kan beschikken.”*

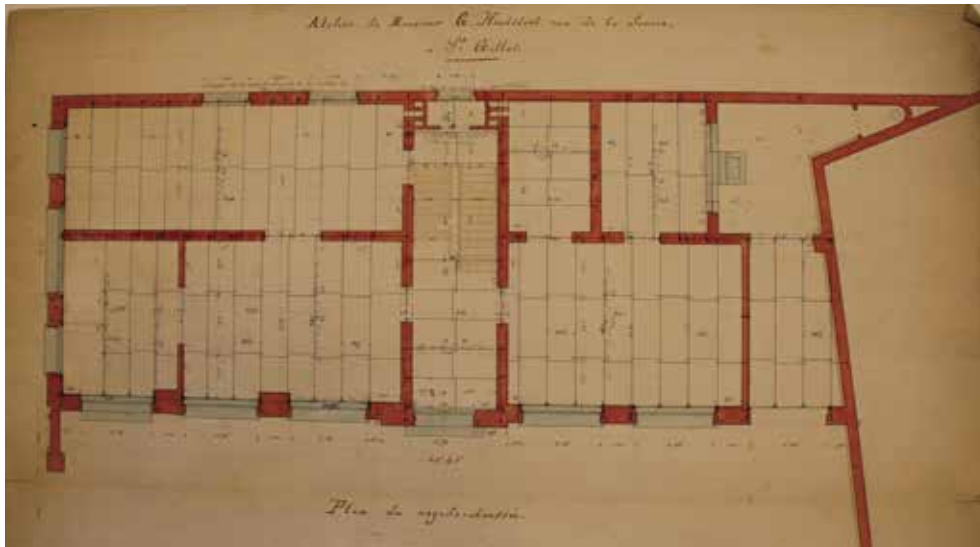
18. De Brusselse Almanak lokaliseert pas vanaf 1878 het atelier van Houtstont op de Veydtstraat nr. 12. Pas veel later zal de nummering in de Veydtstraat aangepast worden en krijgt het atelier van Houtstont een onpaar nummer, aanvankelijk 3, later 13 en 15.

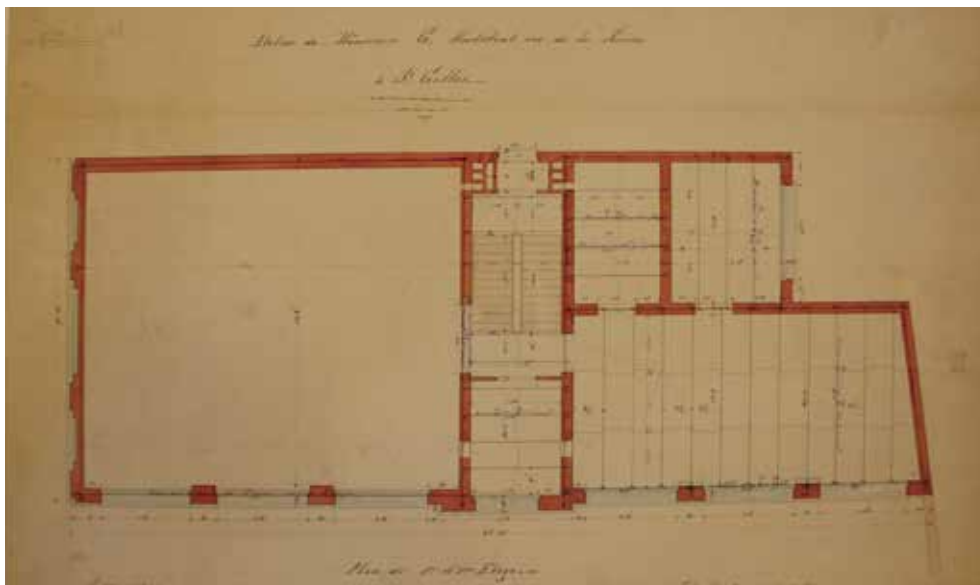
AFB. 6
Doorsnedes op het atelier van Houtstont aan de Veydtstraat, 1867, met stempel van arch. Beyaert (©KBR Prentenkabinet, FH map 49, SIII 38935).

stelt Beyaert alles in het werk om die te monumentaliseren. In de voorgevel herkennen we ter hoogte van de tweede en derde bouwlaag een kolossale orde in combinatie met een triomfboogmotief (Serliana). Samen met de imitatie-Franse voegen op de onderste bouwlaag en de triglifien onder de kroonlijst krijgt het gebouw als het ware tempelallures. De voorgevel is grotendeels blind, er zijn alleen ramen ter hoogte van de gelijkvloerse verdieping. De

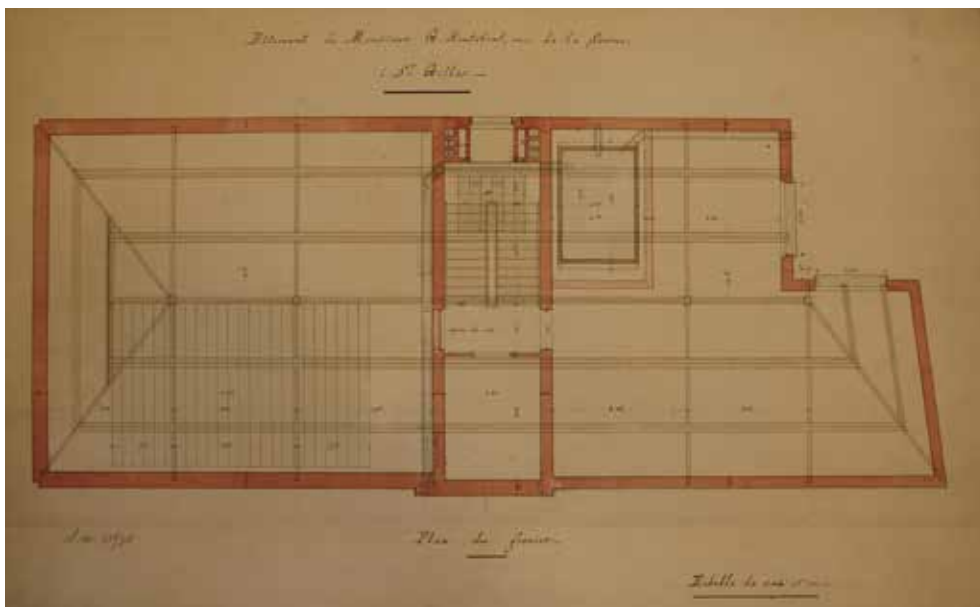
noordwest georiënteerde zijgevel heeft een rationale indeling met grote en hoge ramen die de achterliggende ateliers maximaal verlichten. De middelste van de zeven traveeën, onder een klein fronton, is smaller en stemt overeen met de centrale trap in het gebouw. Het contrast tussen het classicisme van de voorgevel en het industrieel karakter van de zijgevel, dat mee wordt bepaald door de invulling van de ramen, is treffend (AFB. 6).

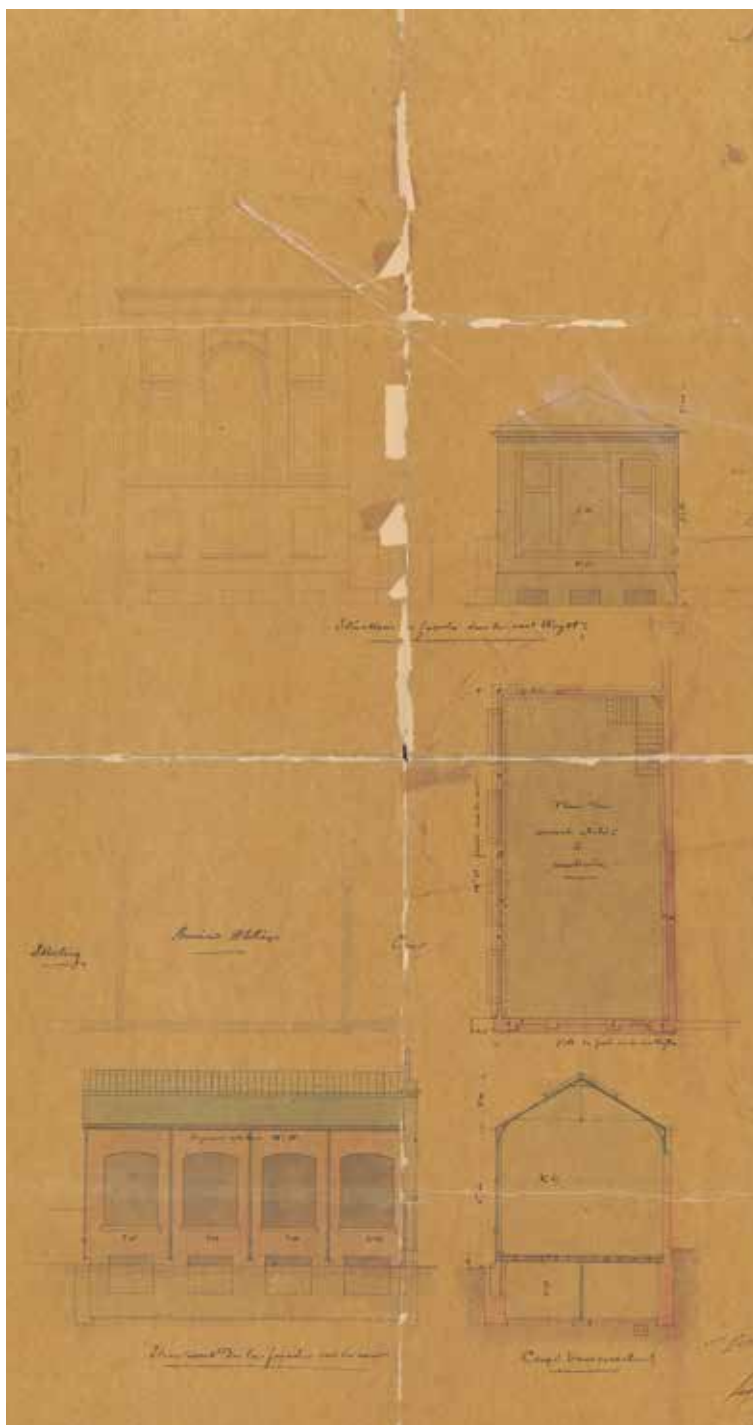
AFB. 7A
 Plan gelijkvloerse verdieping
 van het atelier, 1867, arch. Henri
 Beyaert (© KBR Prentenkabinet,
 FH map 49, SIII 38931).

AFB. 7B
 Plan van de eerste en tweede
 verdieping van het atelier, 1867,
 arch. Henri Beyaert (© KBR
 Prentenkabinet, FH map 49,
 SIII 38933).

AFB. 7C
 Zolderplan van het atelier, 1867,
 arch. Henri Beyaert (© KBR
 Prentenkabinet, FH map 49,
 SIII 38934).

AFB. 8
Het tweede atelier in de Veydtstraat, 1879 (© KBR Prentenkabinet, FH map 49 SIII 38913).

19. GASG OW, bouwaanvraag
31.05.1877.

20. GASG OW, bouwaanvraag
17.10.1879.

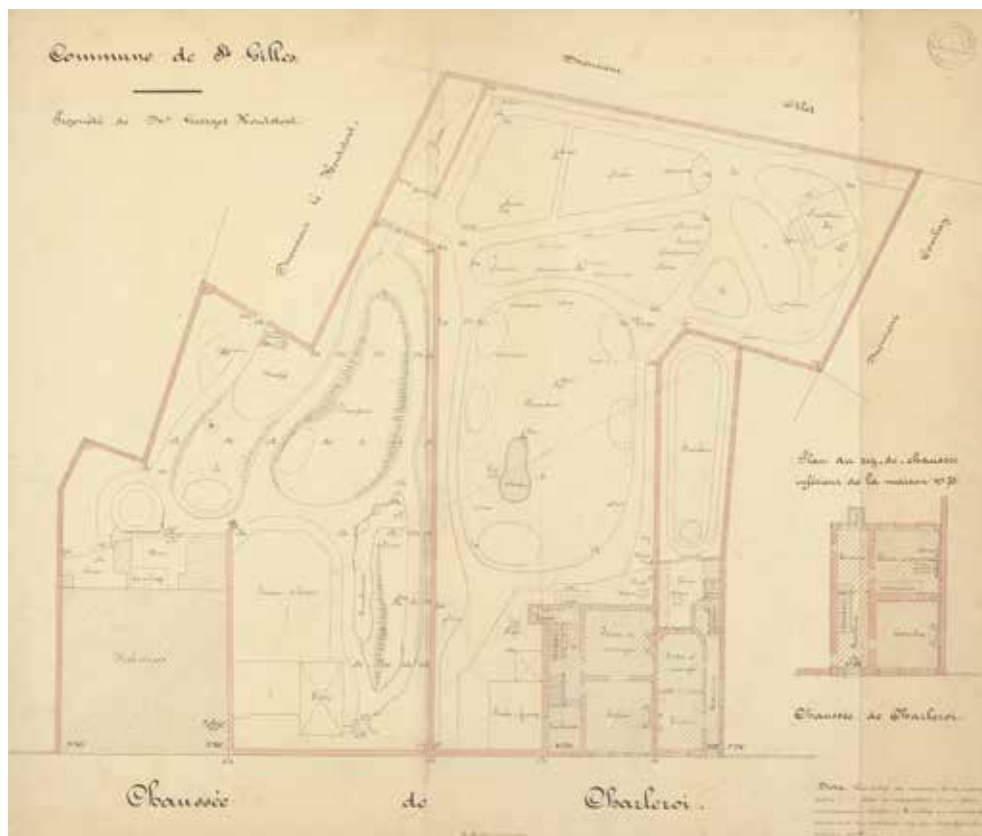
De snedes tonen dat in het voorste deel van het gebouw – drie traveeën diep – vanaf de eerste verdieping een *atelier de modelage* is ingericht dat negen meter hoog tot in de daknok reikt, waar een daklicht voor zenitale lichtinval zorgt. Het achterste deel van het gebouw telt drie verdiepingen onder de zolder.

De plattegronden van de verschillende bouwlaagen geven een duidelijk beeld van de indeling van dit gebouw. Houtstont bouwt zijn atelier op maat van zijn activiteiten en voorziet dat alle technieken zoals hij die in de praktijk brengt elk in een afzonderlijke ruimte tot stand kunnen komen (AFB. 7A,7B,7C).

Op de gelijkvloerse verdieping is er een magazijn, een ruimte voor *moulage* en voor marmerbewerking en een ruimte voor *carton pierre*. Op de eerste verdieping is er vooraan in het gebouw het hoge atelier voor *modelage* en ook één voor *sculpture sur bois* en op de tweede verdieping is er ter hoogte van de vide van het modelageatelier achteraan in het gebouw een atelier voor *sculpture sur plâtre*. Op de zolder bevindt zich een groot waterreservoir.

In 1877 kampt Houtstont met plaatsgebrek. Hij bouwt een hangar achteraan in de tuin, een open constructie die wellicht bedoeld is om zijn werktuigen in onder te brengen. Op de bouw-aanvraag plaatst Houtstont een stempel waarin hij zichzelf 'entrepreneur' noemt¹⁹. Op datzelfde moment wordt er in de Veydtstraat, die stilaan volgebouwd raakt, tegen het atelier aan een groot gebouw opgetrokken: de *Royal Skating*, naar ontwerp van architect Gérard Maréchal.

In oktober 1879 volgt er nog een uitbreiding. Houtstont bouwt in de tuin naast zijn atelier een nieuwe werkplaats met gevel naar de Veydtstraat²⁰. De bijgevoegde plannen zijn niet getekend door een architect. Dit tweede atelier is met zijn 7,84 meter gevelbreedte, een diepte van 14,50 meter en een hoogte van 6,10 meter veel kleiner dan het eerste. Het gebouw bevat slechts één grote werkruimte. De documenten geven geen aanwijzing omtrent de specifieke bestemming. De gevelcompositie is een geschematiseerde versie van die van het grote atelier. Het mist de monumentale allures en toont zich naar de straat als een werkhuis (AFB.8).

AFB. 10
Opmeting door landmeter Vankeerberghen van het eigendom van Houtstont aan de Charleroisesteenweg, 66-68,70,72, ca. 1895 (©KBR Pr, FH map 31 SIII 38361).

DE WONINGEN VAN HOUTSTONT

Net als veel beeldhouwers verkiest Houtstont te wonen in de onmiddellijke nabijheid van zijn werkplek. Vanaf 19 augustus 1868 is hij gedomiceerd in de Charleroisesteenweg 66 in Sint-Gillis²¹. De tuin van dat huis sluit aan bij het perceel waarop Houtstont zijn atelier aan het bouwen is. Het voordeel van die keuze ligt voor de hand. Zo kan hij permanent toezicht houden op zijn atelier en op al wie daar aan de slag is.

De pare zijde van de Charleroisesteenweg is op het moment dat Houtstont er gaat wonen nog in opbouw; verschillende delen zijn nog onbebouwd, zoals te zien op de Popp-kaart van Sint-Gillis. Het huis dat Houtstont aankoopt werd al gebouwd in 1859-1860, door baron François Mols²² (AFB. 9).

Een opmeting van landmeter-expert Vankeerberghen – te situeren in de late jaren 1890 – geeft zicht op de eigendommen van Houtstont aan de Charleroisesteenweg (AFB. 10). De inplanting stemt overeen met de editie uit

AFB. 9
De woningen die Houtstont aan de Charleroisesteenweg zal aankopen staan op de kaart, het terrein waar hij zijn atelier zal bouwen is nog onbebouwd, detail uit P.C. Popp, *plan parcellaire de la commune de Saint-Gilles*, Brussel, H. Goemaere, ca. 1860 (©KBR cartesius <https://uurl.KBR.be/1038248>).

1894 van het perceelsplan *Bruxelles & ses environs*. De eigendommen van Houtstont aan de Charleroisesteenweg omvatten inmiddels al drie huizen die elk aansluiten op een grote tuin. Zijn eigen woonst op nrs. 66 - 68 – mogelijk

21. Uittreksel uit het bevolkingsregister, Gemeente Sint-Gillis. In de Almanak staat hij pas vanaf 1873 geregistreerd op het adres Charleroisesteenweg 66, veel later in 1897 op het dubbele nummer 66-68.

22. Urban.Brussels, dossiers inventaris (08/2000 A-M Pirlot) van onderzoek in de Archieven OW van de gemeente Sint-Gillis.

AFB. 12

Ontwerpen voor schoostenmantels voor het interieur van de woningen Charleroisesteenweg 66-68, toe te schrijven aan Houtstont (@KBR Prentenkabinet, FH map 31 S38371).

AFB. 11

Eigendommen Houtstont aan de Charleroisesteenweg en de Veydtstraat, detail uit *Bruxelles & ses environs*, 1894, Militair cartografisch instituut) (@KBR cartesius, <https://uurl.KBR.be/1558804>).

23. SAB, divers 48, huurcontract afgesloten op 15.10.1894 tussen Georges Houtstont en Victor Horta. Blijkens de Almanak verlaat hij het pand in 1900.

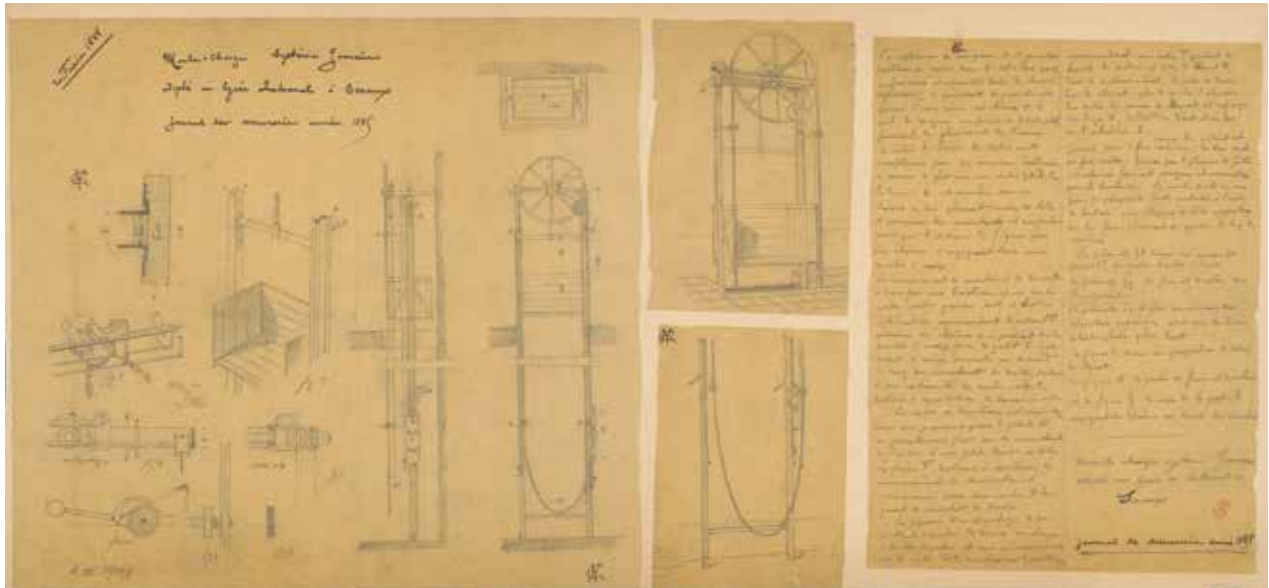
24. Het lyceum is gebouwd in 1882 door architect Anatole de Baudot. Vandaag een "Monument Historique".

ontstaan door samenvoeging van twee panden – uiterst links op het plan, en in halfopen bebouwing, sluit aan bij een grote tuin die van de straat wordt afgesloten door een tuinmuur. In de tuin, tegen de tuinmuur aangebouwd, bevindt zich een grote wintertuin met serre, evenals een rotstuin. Rechts van de tuin staan nog twee huizen (nrs. 70 en 72), die op dat moment eveneens eigendom zijn van Houtstont. Het huis op nr. 70, eveneens in halfopen bebouwing, sluit aan bij een nog diepere tuin met een tuinpaviljoen. Het

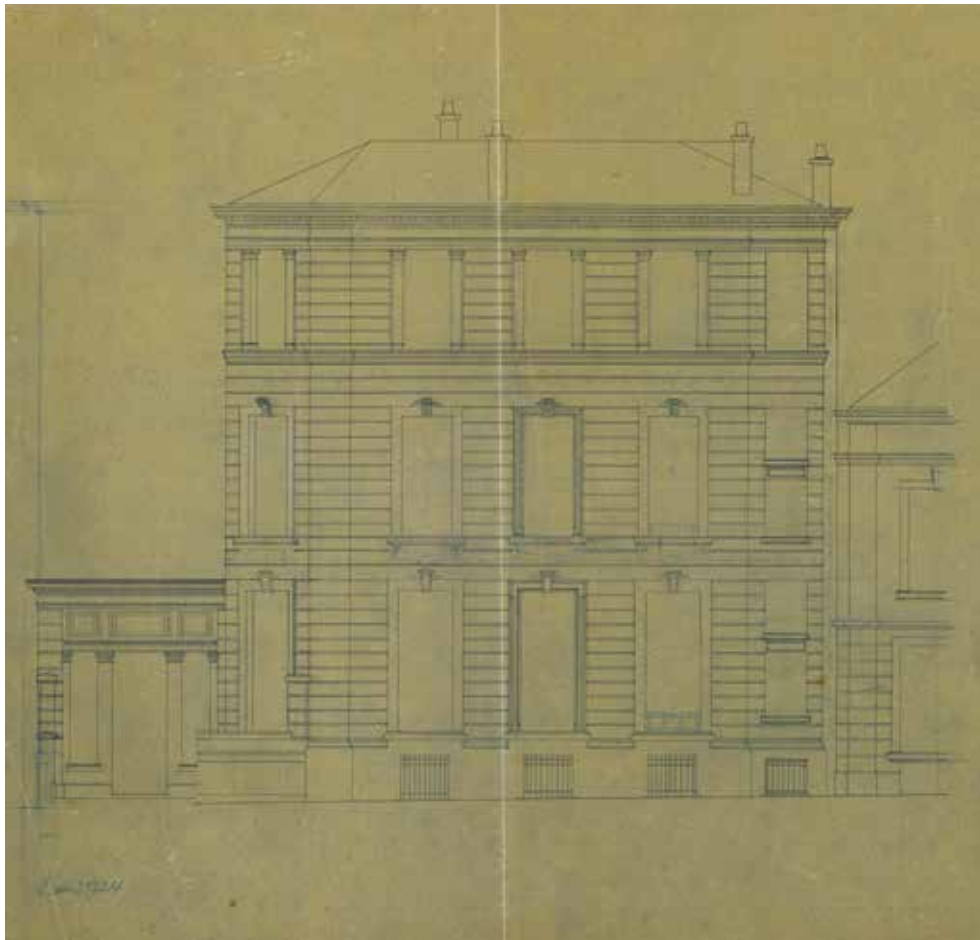
huis op nr. 72, ten slotte, is een smalle rijwoning met een diepe stadstuin. Alle tuinen zijn beplant met appel- en perenbomen en vormen samen een groene oase in dit verstedelijkt gebied. Elke tuin is afgesloten met een tuinmuur, maar er zijn doorgangen en de tuin van het huis op nr. 66-68 maakt een verbinding naar het achtergelegen atelier in de Veydtstraat. Architect Victor Horta woont vanaf 1894 in nr. 70²³, tot hij in 1901 verhuist naar zijn nieuwe woning en atelier in de Amerikaansestraat in Sint-Gillis (AFB. 11).

In Houtstonts privéarchief zijn verschillende tekeningen bewaard die verband houden met uitbreidingen en aanpassingen aan het interieur van de eigen woningen. Houtstont heeft die inrichting met veel zorg en tot in het kleinste detail behandeld, zo getuigen tekeningen voor schouwen, lambriseringen, meubilair tot en met het hang-en-sluitwerk en de kroonluchters (AFB.12).

In 1888 installeert hij in zijn woning een dienstlift (*monte-charge*). Het is een comfort dat hem blijkbaar na aan het hart ligt, zoals blijkt uit een geparafeerde tekening die de techniek in detail weergeeft (AFB. 13). In de daarbij horende handgeschreven tekst legt Houtstont uit hoe de lift werkt en wordt er verwezen naar een toepassing van dat type in het *Lycée Lakanal* in Sceaux²⁴ (F). Het is nog maar eens een bewijs dat de Fransman de band met het thuisland

AFB. 13
Tekeningen voor een dienstlift te plaatsen in de eigen woning Charleroisesteenweg 66, 1888, geparafeerd Houtstont (©KBR Prentenkabinetentenkabinet, FH map 53, S39094).

AFB. 14
Woning op de hoek van de Veydtstraat met de Blanchestraat gebouwd in opdracht van Houtstont, 1904 (©KBR Prentenkabinet, FH Map 41, SIII 38624).

AFB. 15
Hoekpand Blanchestraat 42, Veydtstraat, 1904 (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels).

voortdurend laat doorwegen in zijn werk én leven. Dat Houtstont veel belang hecht aan een modern en eigentijds comfort past ongetwijfeld bij zijn ondernemerschap: vanaf 1891 beschikt hij al over een telefoon²⁵.

De eigendommen van Houtstont weerspiegelen eveneens zijn status. In 1904 bouwt hij schuin tegenover zijn atelier in de Veydtstraat een huis op de hoek met de Blanchestraat, wellicht als opbrengstwoning. Het pand vult het hoekperceel op een danig originele manier dat er zelfs ruimte is voor een kleine voortuin. In de archieven van Houtstont zijn de bouwplannen bewaard – zonder signatuur van een architect – naast een aantal tekeningen voor de inrichting van het pand²⁶ (AFB. 14 EN 15).

WERVEN EN OPSLAGRUIMTE

Medio jaren 1870 draait het bedrijf op volle toeren en lopen er verschillende opdrachten parallel, de meeste in de dichtbebouwde stedelijke kern. Hoewel Houtstont over ruime ateliers beschikt en er ook veel werk op de bouwerven zelf gebeurt, blijft het zoeken naar opslagplaatsen voor materialen en werktuigen.

Houtstont levert vanaf 1873 stenen voor de uitbreiding van de Nationale Bank maar kan die door plaatsgebrek niet kwijt op de werf zelf. Aan de rand van de Leopoldwijk – tussen de Toulousestraat en de *rue de l'Activité* – heeft hij een werf ingericht waar hij ook stenen bewerkt. De burens zijn niet opgezet met de hinder die dat teweegbrengt en klagen bij de Stad Brussel, die op haar beurt Houtstont dwingt de werf op te doeken. Zelfs een onderhoud met schepen Lemaieur kan niet baten. Houtstont vraagt aan de gouverneur van de bank om bij de Stad te bemiddelen voor het behoud van deze voor hem onontbeerlijke werf²⁷. Het is onduidelijk of die bemiddeling resultaat heeft geboekt.

Vanaf ca. 1890 beschikt Houtstont over een terrein in de Moskoustraat nr. 24²⁸. Daar heeft hij blijkens de Almanak een '*chantier*' waar hij zijn materiaal kan onderbrengen. De Moskoustraat is een korte straat die loopt langs het vanaf 1879 gebouwde Munthof. Op het plan *Bruxelles & ses environs* is halverwege de straat een groot open terrein te zien, omgeven door gebouwen. Deze plek heeft als voordeel dat ze op slechts één kilometer verwijderd ligt van het atelier in de Veydtstraat en nog eens één kilometer van

25. Vanaf 1889 duiken er telefoonnumers op in de Brusselse Almanak.

26. Heden Blanchestraat 42 <http://www.irisonmonument.be/nl/Sint-Gillis.Blanchestraat.42.html>

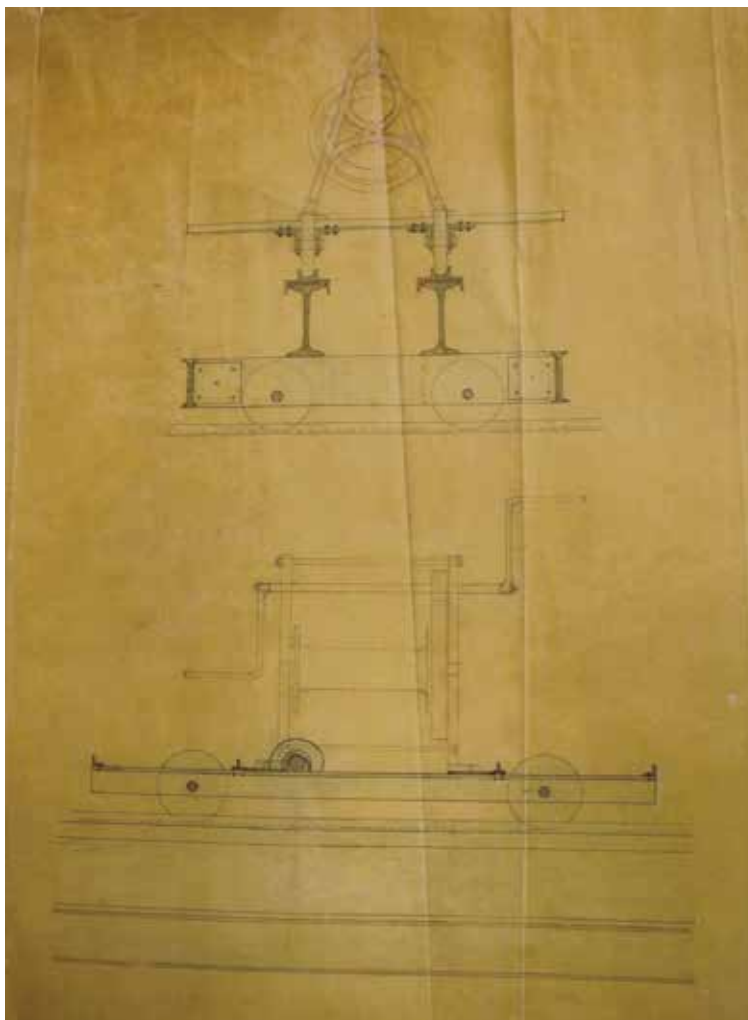
27. ANBB, brief van de Stad Brussel aan Houtstont, 19.08.1874.

28. Almanak, Rue de Moscou nr. 24 vanaf 1887.

AFB. 16

In de Moskoustraat bezit Houtstont een werf voor het stockeren en bewerken van materialen (detail uit *Bruxelles & ses environs*, 1894, Militair cartografisch instituut (©KBR cartesius <https://uurl.KBR.be/1558804>).

AFB. 17

De 'porte roulante' op de werf van Houtstont in de Moskoustraat in Sint-Gilles (©KBR Prentenkabinet, FH map 28 SIII 38259).

het Zuidstation. Houtstont richt de werf in met onder andere een *porte roulante* om er zware stenen mee te verplaatsen (**AFB. 16 EN 17**).

De opeenvolgende uitbreidingen van de ateliers en bijkomende werf- en stapelplaatsen zijn het onomstootbare bewijs dat het bedrijf Houtstont een gestage groei kent en dat de veelvuldige en gelijklopende opdrachten het bedrijf steeds groter maken.

ORNAMENTELE SCULPTUUR: HET WERK VAN SPECIALISTEN

De tweede helft van de 19de eeuw kent een schaalvergroting binnen de bouwsector. Algemene aannemers pakken grote werven aan – denk aan De

Vestel voor het justitiepaleis – maar betrekken ook kleinere aannemers-ambachtsmannen in onderaanneming²⁹. Houtstont hoort thuis in deze laatste categorie: hij ontfermt zich over een specifiek werfonderdeel dat bij het eigen vakmanschap aansluit.

De ornamentist beschikt over specifieke vaardigheden. Hij heeft het tekenen goed onder de knie, kent het perspectief, kan modelleren (boetsen) en is behendig in het punteren³⁰ (*mise au point*)³¹. Hij heeft kennis van de stijlen en zicht op het oneindige gamma aan ornamenten dat de architectuur- en kunstgeschiedenis aanreikt. Het aanbod voorbeeldboeken of modelboeken neemt in de tijd dat Houtstont actief is ongekennde proporties aan. Het ontbreekt dus zeker niet aan inspiratie (**AFB.18**).

29. Lees in dit verband: Bertels 2011.

30. Het punteren is een techniek waarbij meetpunten worden aangebracht op het gipsen model die door middel van passers of een punteerapparaat overgebracht worden op het ornament (beeld) in steen of hout.

31. Combarieu, Heingle, Monjon 1864: 480.

^
AFB. 19
Gipsmodellen voor kapitelen.
Fotocollectie afkomstig van het atelier
Houtstont (© CIDEP).

<
AFB. 18
Schetsen van ornamenten gearafaerd
door Georges Houtstont (©KBR
Prentenkabinet, FH map 11 S III 37720).

AFB. 20

Ploeg van steenkappers (ornamentisten) op de werf van het justitiepaleis; werktuigen in de aanslag. Rechts op de voorgrond de 'ploegleider'. Is dit misschien Georges Houtstont? (© CIDEP).

We hebben het raden naar zijn huisbibliotheek, maar zeker is dat Houtstont niet aarzelt om zelf in een openbare bibliotheek te duiken en er op zoek te gaan naar voorbeelden die zijn creativiteit kunnen voeden. Op sommige van zijn tekeningen noteert hij de referenties van boeken die hij consulteert in de Koninklijke Bibliotheek of in de bibliotheek van het Paleis voor Schone Kunsten³². Zoals elke kunstenaar observeert hij *in situ*, waar zijn kenners oog ornamenten detecteert die hij dan vastlegt op papier met het oog op mogelijke toepassingen. Op die manier legt hij een eigen documentatiebestand aan.

Zijn kennis van de materialen waarmee hij te maken krijgt, impliceert een veelzijdige vorming. Maar zowel in België als in Frankrijk heerst er ongenoegen over de zo goed als onbestaande opleiding tot ornamentist. Beyaert kaart dat probleem aan en stelt in 1862 dat er dringend nood is

aan een gespecialiseerde opleiding³³. In Frankrijk weerklinkt in een rapport van de ornamentisten die deelnemen aan de Wereldtentoonstelling in Londen in 1862 dezelfde vraag naar een betere en meer gerichte vorming alsook een betere erkenning en verloning van het beroep³⁴.

De ornamentist bevindt zich in een spanningsveld tussen de opdrachtgever, de architect, de algemene aannemer en alle andere actoren op de werf. Zijn taak bestaat erin om de tekeningen van ornamenten die gelieerd zijn aan de architectuur, het interieur of het object en die hem worden aangereikt door de ontwerpers, om te zetten naar een driedimensioneel model in gips. Het kan gaan om meubels, lambriseringen, verlichtingsarmatuur enz. Dat gipsen model kan een tussenstap zijn naar een uitvoering in steen of brons. Maar net zo goed bestaat er voor sommige ornamenten een goedkoper al-

32. KBR Pr, FH, map 11, S37681 'Robert et Jacques Adam / N° du volume à la Bibliothèque Royale 150245 Adam Louis XVI anglais'. Het betreft een werk dat nog steeds is opgenomen in de catalogus van de KBR onder hetzelfde nummer. 'PENDULE. The Works in Architecture of the late Robert and James Adam. containing Plans of the principal Buildings erected in Great Britain in the Reign of George the Third', Londen, 1822.

33. ANBB, brief van Beyaert aan de gouverneur, 03.10.1862.

34. Combarieu, Heingle, Monjon 1864: 480.

Ricci Archange	1	Vitrac Martial	9042
Deraed Joseph	1	Hucens Xavier	30
Dezraef Alexandre	3	Sailla Gerard	71
Hombosch Francois	4	Sailla Leon	32
Vardoot Julien	1	Goffignon Henri	19
Taijmans Albert	1	Goffignon Constant	34
Schaufmans Ernest	1	Dezars Pierre	43
Dumoulin Benoit	1	Marx Jacques	36
Van Lembeck Guillaume	1	Deltry	27
Dekkersmaeker Francois	10	Verlaine Armand	77
Dolpers "	11	Lefevre Jules	39
Stuvelens Pierre	12	Elskens Francois	40
Tranchex Joseph	14	Justrie Adolphe	41
Coppens H.B.	15	Tarmouker Emile	42
Kijffries Antoine	16	Jobin Francois	45
Dezreef L.B.	16	Devos J.J.	44
Laduron Alfred	17	Dohy Anatole	48
Blanquart Henri	18	Jobin Leopold.	46
Bove Eugène	18		
LeRog Georges	20		
Arceq Alphonse	21		
Duquesne Alphonse	22		
Van Guldenberg Jean	23		
Davroux Adrien	24		
Debuyl Marie	25		
Cherreaerts Marie	26		
Vandebroecck Edouard	27		
Debussche Francois	28		

AFB. 21

Lijst van arbeiders die voor Houtstont hebben meegewerkt aan de Anspachfontein. Bijlage bij een brief van Houtstont aan het college van burgemeester en schepenen, 11.08.1897 (© SAB OW 9042).

ternatief in imitatietechnieken zoals stuc, staff en *carton pierre*. De staff-techniek maakt een seriële productie mogelijk³⁵. Houtstont weet al deze technieken met grote behendigheid toe te passen en zodoende tegemoet te komen aan de grote vraag naar rijk versierde interieurs van publieke gebouwen en burgerwoningen (AFB.19).

De mate waarin de ornamentist betrokken wordt in het ontwerp en het creatief proces kan variëren en wordt mee bepaald door de marge die de architect (of ontwerper in het algemeen) toelaat. De creatieve marge van een ervaren ornamentist als Houtstont kan in sommige gevallen het louter uitvoerende overstijgen. Architecten die vaak met hem samenwerken rekenen op zijn creatieve inbreng, waarbij hij zich

kan beroepen op een grondige kennis van het ornament doorheen de geschiedenis.

OP DE STELLING

Brusselse architecten in de 19de eeuw verkiezen voor de uitwerking van de ornamentele sculptuur te werken volgens de Franse methode, namelijk het *in situ* kappen op de stelling. Het was één van de argumenten van Beyaert om Houtstont naar Brussel te halen. Houtstont heeft ervaring met die werkwijze en dit is een bepalende factor in zijn succes. Het 'atelier' wordt geïnstalleerd op de stelling waar de ornamentisten en beeldhouwers, beschermt tegen weer en wind, aan de slag zijn (AFB.20).

35. De Clercq, Snaet 2010: 75,85.

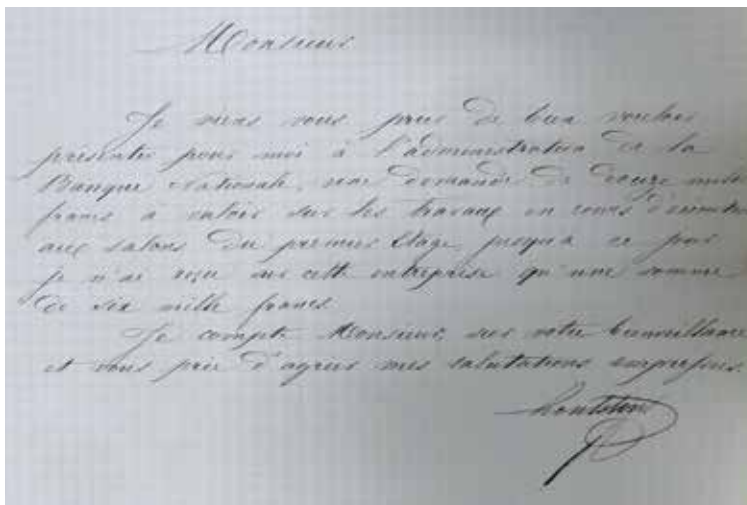
DE GROOTSTE

"Il possède à Bruxelles l'atelier le plus complet et le mieux outillé, où un grand nombre de belges sont constamment occupés."³⁶ Het zijn de woorden van ingenieur François Wellens (1812-1897), inspecteur bij het ministerie van Openbare Werken, in 1876 gericht aan de minister van Justitie naar aanleiding van de bouw van het justitiepaleis van Brussel, waar Houtstont in onderaanneming van De Vestel de ornamenten maakt. Het belangrijkste argument om Houtstont in die reusachtige onderneming te betrekken is dat hij over de kennis, ervaring én de mankracht beschikt om die taak tot een goed einde te brengen.

Dit is de periode waarin het bedrijf van Houtstont de grootste expansie kent en zowel in de hoofdstad als daarbuiten vele werven parallel heeft lopen. Hoeveel arbeiders er worden ingezet op een werf is moeilijk te achterhalen. Houtstont zet wel op papier hoeveel manuren er gepresteerd worden op de werf. Dergelijke uurstaten zijn sporadisch bewaard gebleven³⁷ en zijn een indicatie van hoe arbeidsintensief de vele opdrachten zijn. De werven lopen op het ritme van de seizoenen; in de zomer kunnen er meer uren gepresteerd worden. Werkweken van meer dan 100 uur zijn in die tijd geen uitzondering. Pas in 1904 bepaalt de wetgever een maximum van 11 uur per dag. Hoeveel werknemers hij in dienst heeft, is niet geweten en valt ook heel moeilijk in te schatten, ze blijven ook anoniem. Wanneer de Anspachfontein in 1897 is voltooid geeft Houtstont een namenlijst door van de arbeiders die er voor hem aan de slag waren en die de feestelijke inhuldiging mogen bijwonen. Het document geeft geen details over hun kwalificaties. Opzoeking in de Almanak van 1897 levert weinig resultaat op bij die namen. Enkele staan geregistreerd als *sculpteur ornementiste*, *sculpteurs sur plâtre*, *plafonneur* of zelfs *marbrier*. Het is een aanwijzing van de diversiteit van de arbeiders die bij Houtstont in dienst waren (AFB. 21).

DE DUURSTE

De vele overheidsopdrachten die Houtstont in de wacht sleept mogen dan wel een voordeel zijn, ze vergen ook een grote financiële draagkracht en inspanningen van het bedrijf zelf. De waarborgen³⁸, de aankoop van materiaal en werktuigen, de transport- en loonkost etc., het

AFB. 22
Houtstont vraagt aan arch. Wynand Janssens de betaling van een voorschot voor de werken in het salon van het Hotel van de gouverneur, 1867 (© Patrick Van den Branden NBB).

moet allemaal betaald worden. Hoe groot die financiële inspanning is, valt af te leiden uit de frequentie waarmee Houtstont voorschotten vordert (AFB.22).

Houtstont is duur. Dit is mogelijk de reden waarom architecten die met hem willen samenwerken de procedure van aanbesteding trachten te vermijden of omzeilen. Zijn prijs staat in verhouding tot de kwaliteit die hij wil afleveren. Houtstont speelt dat argument bewust uit bij zijn opdrachtgevers. Bij de reconstructie van het Koninklijk Paleis in Laken wil architect Balat koste wat kost met Houtstont samenwerken. Houtstont windt er geen doekjes om dat hij alleen de beste en meest ervaren werkkrachten zal inzetten en dat het zijn intentie is om die ook te honoreren overeenkomstig hun verdiensten. Hij voegt er fijntjes aan toe dat hij ervan uitgaat dat voor een opdracht van dat kaliber alleen het beste goed genoeg is³⁹.

De arbeiders die hij inzet behoren ook tot de beter betaalde. Het uurloon van zijn steenkapers op de werf van het kasteel van Gaasbeek in 1891 bedraagt 0,65 Bfr. Het dagloon van een metser is er 3,5 Bfr en de helpers *manoeuvres* verdienen er per dag slechts 2,5 Bfr. Een *porteur* tenslotte krijgt een dagloon van 1,75 Bfr.⁴⁰

Dat Houtstont slechts tegen een hoge prijs kan werken, maakt dat hij in sommige gevallen niet meedingt naar een opdracht, ook al wordt hij

36. ARA SK, dossier 368, brief van Wellens aan de minister van Justitie, 17.10.1876. "Hij bezit het grootste, het meest volledige en best uitgeruste atelier in Brussel, waar een groot aantal Belgen voortdurend aan de slag zijn."

37. ANBB, AKG.

38. Zie Hfdst 8.

39. ARA OW, dossier Kasteel Laken, dossier 76, brief van Houtstont aan de bevoegde minister, 23.11.1891.

40. AKG. Lees ook Van Santvoort 1999a.

daar uitdrukkelijk voor uitgenodigd. Zo laat hij de kans om mee te werken aan de restauratie van bijna honderd kraagstenen op de gevels van het Brusselse stadhuis in 1885 aan zich voorbij gaan, in de vooronderstelling dat zijn prijs niet concurrentieel kan zijn⁴¹.

JUST IN TIME

De 19de-eeuwse bouwwerf is goed georganiseerd. Aannemers – en bijgevolg ook alle onderaannemers en actoren op de werf – krijgen een strakke timing opgelegd. Vertragingen van welke aard ook worden met boetes belast en die kunnen hoog oplopen: 25 Bfr. per dag voor het te laat aanleveren van een gipsmodel in 1869⁴². In 1893, op de werf van het Koninklijk Kasteel in Laken, is de boete voor vertraging al opgelopen tot 100 Bfr. per dag⁴³. Toch krijgt Houtstont op zijn werven voortdurend te kampen met vertragingen. De redenen die hij inroept zijn divers: de architect die talmt met de ontwerptekeningen, de opdrachtgever die te veel wijzigingen vraagt, leveringen die achterblijven, stellingen die niet op tijd geplaatst worden etc. Ook stakingen kunnen een reden zijn, maar Houtstont voorziet in de contracten die hij afsluit een clause die hem hiertegen beschermt. De tijd verloren door staking wordt bij de termijn bijgeteld en is bijgevolg vrij van boete⁴⁴. De logistiek die gepaard gaat met het op tijd leveren van alle stukken, het inzetten van de arbeiders – en dat op vele werven tegelijk – is veruit de grootste uitdaging voor Houtstont.

DE TROEVEN VAN HET BEDRIJF

Het succes van Houtstont wordt mede bepaald door de ervaring die hij heeft opgebouwd in zijn thuisland en die hij in België met overtuiging weet te implementeren. De Belgische architecten kiezen resoluut voor de Fransman en zijn werkwijze; ze vinden in hem een geschikte partner in wie ze alle vertrouwen stellen. Houtstont is goed geëquipeerd en hij beschikt over de nodige mankracht om de opdrachten tot een goed einde te brengen. De combinatie van artisaan vakmanschap, durf en ondernemerschap liggen aan de basis van het succes van zijn bedrijf.

41. SAB OW 7217, brief van Houtstont aan college van Burgemeester en Schepenen van de stad Brussel, 02.07.1885.

42. ANBB, brief van Houtstont aan Beyaert, 12.03.1869.

43. ARA OW, dossier kasteel Laken, dossier 76, Intekening voor de sculptuur door Houtstont, 26.04.1896.

44. ANBB, contract tussen Houtstont en de Nationale Bank i.v.m. steenlevering voor de uitbreiding van de bank, 25.06.1873.

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Griet Meyfroots, Valérie Orban en Cecilia Paredes

Redactiesecretariaat

Paula Dumont, Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Paula Dumont, Griet Meyfroots

Coördinatie iconografie

Paula Dumont, Griet Meyfroots

Auteurs/redactionele medewerking

Linda Van Santvoort

Nalezing

Koenraad Raeymaekers
en de leden van het redactiecomité

Vertaling

Linguanet

Eindredactie Nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie Frans

Cecilia Paredes, Stéphane Demeter

Vormgeving en ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Lode De Clercq, mevr. Deconinck, voorzitter van het Hof van Cassatie, Davy Depelchin, Xavier Duquenne (†), Jules Huysmans, Christophe Loir, Daniel Menchior, Griet Meyfroots, Laura Porcu, Frederik Tinck, Tom Verhofstadt, Bénédicte Verschaeren, Pierre-Yves Villette

Verantwoordelijke uitgever

Bety Waknine, Directeur-generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

urban.brussels
Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

Alle artikels kunnen
geraadpleegd worden op
www.erfgoed.brussels

Lijst met afkortingen

AKG - Archief Kasteel van Gaasbeek
AKP - Archief Koninklijk Paleis
ARA - Algemeen Rijksarchief (Brussel)
GASG - Gemeentearchief Sint-Gillis
CIDEP - Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA - Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
KBR - Koninklijke Bibliotheek
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG - Museum Kunst & Geschiedenis
KMSKA - Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van Antwerpen
KMSKB - Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
NBB - Nationale Bank van België
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2021/6860/009

Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. Dit nummer is volledig gewijd aan een monografie over de beeldhouwer-ornamentist Georges Houtstont. Deze 'nobeles onbekende' werkte in de luwte samen met de grote namen uit de Belgische architectuur van zijn tijd aan een indrukwekkend aantal openbare gebouwen en monumenten en had zo een belangrijk aandeel in de transformatie van Brussel, op het einde van de 19de eeuw.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

15 €

ISBN 978-2-87584-198-8